

Написане лишається

Олексій Неживий

ЧОМУ НЕ ПОБАЧИЛА СВІТ РЕЦЕНЗІЯ ЄВГЕНА ГУЦАЛА НА КНИЖКУ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА?

Про Григора Тютюнника в українському літературознавстві написано багато, однак чимало публікацій з'явилося вже після його смерті. За життя нерідко було інакше: поява нової книжки замовчувалася, що теж нестерпно боліло митцеві, як і несправедлива критика. Проте брак схвальних критичних публікацій, особливо в 1970-і роки, не завжди можна пояснити тільки недостатньою увагою критиків, адже рецензії не з'являлися не тому, що їх не писали...

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України зберігається машинописний автограф рецензії Євгена Гуцала на книжку Григора Тютюнника "Батьківські пороги" ("Молодь", 1972). Автор подав її до газети "Літературна Україна" 27 березня 1973 року. Однак оприлюднення українською мовою так і не відбулося до цього часу. Спробуємо пояснити, чому так сталося, здійснивши певну ретроспективу літературно-критичних оцінок творчості Григора Тютюнника в українському літературознавстві 60-х — поч. 70-х років ХХ ст.

З молодим письменником і журналістом Євгеном Гуцалом, який уже був автором книжки оповідань "Люди серед людей" (1962), Г.Тютюнник познайомився, коли після року вчителювання в м.Артемівську на Луганщині приїхав до Києва і почав працювати в "Літературній Україні". А вже 1 жовтня 1963 року був опублікований його перший літературний твір українською мовою оповідання "Дивак" із короткою довідкою про автора: "Григір Михайлович Тютюнник — молодший брат відомого письменника Григорія Тютюнника. Народився в 1931 році, в селі Шилівці на Полтавщині. Вчитель"¹. У 1966 році побачила світ перша книжка Григора Тютюнника "Зав'язь", на яку з'явилися рецензії у багатьох літературно-мистецьких часописах. М.Малиновська, А.Шевченко, Г.Майфет, А.Таран, Г.Аврахов, П.Ротач, І.Денисюк, В.Фащенко, Галина Гримич вітали самобутній талант письменника, появу справжнього митця.

Євген Гуцало в ж. "Дружба народів" (1968. — № 2) опублікував статтю "Нові імена на карті прози", де розповів про молодих українських письменників, авторів оповідань. Григора Тютюнника, Володимира Дрозда, Валерія Шевчука та Федора Лісового (Тютюнника). Він не лише назвав тогочасне краще надбання малої прози, а й значною мірою передбачив її майбутній розвиток: "Його [Григора Тютюнника. — О.Н.] герої твердо стоять на землі. Вони прив'язані до неї всім своїм корінням, люблять землю, глибоко її відчувають"².

Друга книжка Григора Тютюнника "Деревій" ("Молодь", 1969) теж мала багато відгуків і рецензій: П.Симоненка "Дорога випробувань" (Літ. Україна. — 1969. —

¹ Літ. Україна. — 1963. — 1 жовт.

² Гуцало Є. Нові імена на карті прози // Дружба народів. — 1968. — № 2. — С.267.

13 черв.), В.Іванишина “Запах деревію” (Дніпро. — 1970. — № 8), О.Гуторова “Люди серед людей” (Прапор. — 1969. — №4), П.Мовчана “Вгадування чи пошуки?” (Жовтень. — 1969. — № 11), О.Моторного “Дороги на рідній землі” (Вітчизна. — 1970. — № 7). Хоча вони здебільшого позитивні, зустрічаються й безпідставні критичні зауваження, як, наприклад, в останній публікації про надмірний наголос на безпорадності, самозреченості, покірності в оповіданні “Вуточка”.

Можливо, подібні критичні зауваги стали причиною того, що в записнику Г.Тютюнника з’явилася: “Скільки не читав статей про свої оповідання, крім кількох зауважень, всі слабкі і неточні. Таке, хоч самому сідай пиши!”³.

З’явилася й значна за обсягом стаття, де майже вся нова книжка Григора Тютюнника аналізувалась із вузько-соціологічних позицій. Мова йде про рецензію В.Мельника “На підступах до вершини” (Молодь України. — 1969. — 5 жовт.), де критичні оцінки були значно серйозніші: “Так у чому ж тоді недовершеність оповідання “Перед грозою” і йому подібних? Думається, в тому, що зосереджуючи всю свою увагу на правдивості, витонченості показу певного факту, автор залишає своїх героїв поза проблемами суспільства, не наділяє їх яскравими рисами характеру людини свого часу...”. А далі ще категоричніше: “Не відчувається суспільного тла, яскравих характерів героїв і в таких оповіданнях, як “Червоний морок”, “Обмарило”, “Комета”, “Смерть кавалера”. І врешті-решт: “В оповіданнях же Григора Тютюнника герої часто-густо не сягають зором далі своєї хати”⁴.

Попри таку неоднозначність оцінок йому, як і Є.Гуцалу, В.Дрозду та Вал. Шевчуку, в “Історії української літератури” адресувались тільки позитивні й глибокі судження (автор — В.Дончик): “Тютюнник схильний до точного предметного зображення характерів і обставин, він уміє виразними деталями окреслити побутовий фон, виявити особливості мови персонажів. Схвильованість, яка позначає оповідання прозаїка, це схвильованість, що її приносить правда.

[...] Кращі твори письменника приваблюють надзвичайною близькістю словесного образу до зображуваного, автор ніби зливається зі своїми героями, наділеними живою народною мовою, виразними характерами”⁵.

А у своїй книжці, що вийшла роком раніше⁶, автор, говорячи про творчість Григора Тютюнника, оперував таким рідкісним для того часу теоретико-літературним поняттям, як народний характер, і особливо крамольним — національний характер.

Коли статтю Є.Гуцала було відхилено редакцією “Літературної України”, у журналі “Вітчизна” (1973. — № 4) з’явилася рецензія Лариси Мороз-Погрібної “Вічна загадка любові” на книжку “Батьківські пороги”. У центрі уваги критика — твори “Холодна м’ята”, “Деревій”, “Дядько Никін”, “Син приїхав”, а особливо оповідання “Оддавали Катрю”, де осмислюється естетичний та світоглядний вплив народної пісні: “Ось що робить з людиною дотик до глибокого джерела, яке змиває все наносне й відкриває приховані життєвими нашаруваннями душевні скарби, то ж треба берегти це джерело від замулювання”⁷. Далі стверджується, що Григир Тютюнник ретельно досліджує найтонші, найприхованіші мотиви поведінки своїх героїв і робить це з такою всепоглинаючою любов’ю до людини, що йому розкриваються всі найпотаємніші секрети. Книжка “Батьківські пороги”, на думку критика, засвідчила живий інтерес митця до сучасності, здатність

³ Тютюнник Г. “Образ України — здавна й по сьогодні”: Щоденники, записники / Передм., упор., прим., підг. текстів, ред. О.І.Неживого. — Луганськ, 2005. — С.200.

⁴ Мельник В. На підступах до вершини // Молодь України. — 1969. — 5 жовт.

⁵ Історія української літератури. — К., 1971. — Т.8. — С.427.

⁶ Дончик В. Грані сучасної прози. — К., 1970. — С.308.

⁷ Мороз-Погрібна Л. Вічна загадка любові // Вітчизна. — 1973. — № 4. — С.212.

високохудожньо відтворити її тенденції та ідеали, а утвердження позитивного ідеалу — нерозривне із засудженням міщанства, байдужості й може бути сильним і дійвим тільки тоді, “коли воно виростає на ґрунті любові до людини”. Цей висновок ще раз умотивував вибір назви статті “Вічна загадка любові”.

Як бачимо, тут домінантна роль належить теоретико-літературним поняттям, несумісним з теорією соцреалізму, вони вступають з нею у певні суперечності. Цього не могли не помітити “офіційні літературознавці”, тому невдовзі “головний” із них М.Шамота у руслі недавньої постанови ЦК КПРС “Про літературно-художню критику” констатував, що літературно-критичний виступ газети чи журналу рідко коли підноситься до значення серйозного дослідження, бо “критика все ще оперує творчістю обмеженого кола письменників і то здебільшого творами, які не дають підстав для розмови про найважливіші проблеми нашої сучасності, літературної і суспільної, та аргументував це конкретним прикладом: “До того ж у статтях, рецензіях про деяких авторів критики не виявляють самостійності, ідуть за авторами і здобрюють сякий-такий переказ творів вигуками захоплення і захоочення. Щоб дати уявлення про те, що я маю на увазі, назву рецензію Л.Мороз-Погрібної на збірку Григора Тютюнника (у “Вітчизні”) і статтю А.Янченка про повісті Є.Гуцала (у “Жовтні”)”⁸. Ще одне зауваження маститого академіка полягало в тому, що критикові-початківцю Л.Мороз-Погрібній у редакції “Вітчизни” повинні були пояснити, що “так писати не можна”...

Як саме писати критикам-початківцям та разом і письменникам, уже встиг “роз’яснити” Лазар Санов, який детально зупинився на рецензії “Вічна загадка любові”, зауваживши, що справа тут не лише в компліментарності, безоглядному захвалюванні, високих епітетах, але насамперед у тому, що Григир Тютюнник “безтурботно й байдуже ставиться до головного в житті і діяльності персонажів своїх творів, їхнього місця і ролі в суспільстві, в колективі, і з особливою докладністю змальовує лише сцени побутові, родинні, обрядові”⁹.

До того ж іще роком раніше М.Шамота у статті “За конкретне історичне відображення життя в літературі” (Комуніст України. — 1973. — № 5) застерігав як поетів, так і прозаїків від протиставлення села місту, а ще більше — від зображення села як джерела національної самосвідомості. Його критичне перо передусім спрямовувалося на оповідання Є.Гуцала “Арсен і Надька” та Г.Тютюнника “Оддавали Катрю”; дісталося також і критикам В.Дончику та Г.Сивоконю за позитивні оцінки творчості цих письменників.

Ще треба згадати статтю Семена Шаховського “Межі й можливості критики” як діалог відомого критика з початківцем Андрієм Кондратюком, автором статті “Можливості й межі новели”, де “відомий” писав: “Та є в збірці “Батьківські пороги” образи не цілком виражені, а може й уразливі в ідейному розумінні [...]. Мова йде про запрограмоване прозаїком поле спостереження, його обмеження. Постійно і витримано він уникає того нового в житті, що викликає щирі радість і захоплення. Відбувається якась девальвація всього видатного, масштабного, що мав би художник помітити”¹⁰.

Майже самотнім, але таким щирим і правдивим прозвучав голос тоді ще не відомого в офіційних письменницьких колах Феодосія Рогового із села Устимівки Глобинського району: “Третя книга Григора Тютюнника свідчить про розквіт талановитого майстра з глибоко людським розумінням світу, з оригінальною манерою письма і стилю”¹¹.

⁸ Шамота М. Питання сучасного радянського літературознавства // Рад. літературознавство. — 1974. — № 3. — С.50.

⁹ Санов Л. Літературна критика в поході // Рад. літературознавство. — 1974. — № 1. — С.24.

¹⁰ Шаховський С. Межі і можливості критики // Дніпро. — 1973. — № 12. — С.148.

¹¹ Роговий Ф. Проза майстра // Комсомолец Полтавщини. — 1973. — 30 січ.

А от самому Є.Гуцалові з публікацією в “Літературній Україні” тоді не поталанило. І причина не в якійсь суб’єктивній оцінці, а в тій антидемократичній атмосфері, що, особливо починаючи з 1972 року, насильницьки нагніталася в мистецьких колах та в тих ідеологічних догмах, які насаджувалися в літературі й у літературознавстві. Тоталітарний режим удався й до арештів митців: І.Світличного, Є.Сверстюка, І.Дзюби, В.Чорновола, В.Стуса... А серед “офіційних” учених, що переважно оперували ідеологемами “на злобу дня”, завжди траплялися охочі до викривальних публікацій. “Похмуро-підозрілива атмосфера “щербиччини” драматично позначилася і на творчому самопочуванні такого блискучого прозаїка, як Григір Тютюнник”¹², – наголошує, аналізуючи ту ситуацію, В.Панченко.

Євген Гуцало дуже хотів побачити свою рецензію надрукованою, тому, вірогідно, і погодився на вимогу редактора обов’язково сказати про якісь вади в рецензованій книжці. Так після машинописного тексту з’явилися ще дві сторінки, написані від руки, де автор удався до своєрідної самокритики, згадавши водночас про ідейні вади й у власних художніх творах: “І, звичайно, хотілося б, щоб характери в такому оповіданні, як “Бовкун” (і не тільки в цьому творі Григора Тютюнника, а й у творах інших авторів, і в автора цих рядків) органічніше відповідали нинішньому часу, були підпорядковані його віянням, були позбавлені анахроністичних рис, які ми звикли пов’язувати з іншою добою та іншою соціальною дійсністю”. Навіть таке доповнення не допомогло – стаття на довгі роки опинилася в архіві.

Правдива стаття Є.Гуцала про творчість Григора Тютюнника не могла побачити світ ще й тому, що рука не відомого тепер редактора підкреслила “крамольні” слова: *правдою, правді життя, образ чесного й сумлінного письменника, життєва правда*. А ще Є.Гуцало визначив найвагоміші ознаки творчого стилю Г.Тютюнника, для якого художнє слово – це дійсність, що проходить через його неспокійне серце, а за зовнішньо незначними подіями у його творах стоїть глибоке, містке і вагоме поняття – народний характер.

Однак Є.Гуцало все ж таки зміг оприлюднити рецензію, але... у перекладі російською мовою – “Сила корней” у ж. “Дружба народов” (1974. – №4). До такого ж своєрідного способу, що зумовлювався органічним бажанням письменника бачити свій літературний твір надрукованим, змушений був удатися й сам Г.Тютюнник. Його повість “День мій суботній” уперше друкувалася російською мовою в ж. “Студенческий меридиан” (1975. – №1–2), а оповідання “Кізонька” – у ж. “Сельская молодежь” (1979. – №1). Українською мовою вони побачать світ тільки 1981 р., коли Григора Тютюнника вже не стане...

Отож, через тридцять два роки стаття Євгена Гуцала “Сила коріння” усе ж таки приходить до читача мовою автографа, щоб за своїм естетичним і науковим потенціалом стати повноцінним складником національної духовної культури.

¹² Панченко В. Меч Щербичького проти “Меча Арея”: Епізоди історії української літератури початку 1970-х років // Дивослово. – 2004. – № 9. – С.57.

